

שלוש מאות שנה של יהדות פולין

להתעלם מי ששומר בזכרונו פי למורשה הישראלית היתה מאז השאיפה להיות אור לגוים ולהיות ניכרת בעליונותה מאת כל העמים, אנוחנו גאלצים לשיב בכף המאזנים מטען שלילי כבד. לא בצמצום השכל תוך המסגרת הצרה של פלפול התלמוד יכלו היהודים לרכוש כבוד בעולם לעצמם ולתורתם. כבר ר' אברהם הורוויץ, אביו של בעל השליה, כתב את הדברים הנמצאים, כי האוצר "שאינ מותר ללמוד רק התלמוד בלבד, זה סותר באמת למה שאמר הכתוב — כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, וזה כי אף אם גהיה בקיאים בכל חרי התלמוד, לא נחשב בזה חכמים לעיני העמים, ואדרבא כל סברות התלמוד ודרשותיו ודרכיו הם לעג והיתול בעיני העמים, אם לא נלמוד יותר מזה כדי שנוע לבאר גם סברות התלמוד והדרשות באופן שיוכשרו בעיני העמים, השכל יעיד, והנסיון יעיד על זה גם כן, כי מעולם לא ניצחו את המינים אלא בעלי מקרא בעלי החכ"מות". אמנם כבר הרגישו קצת הגאונים בפולין את נחיצות הבקורת השכלית לדב"דים שנמסרו בספרים. הרש"ל תיקן בהגהותיו הרבה טעויות בש"ס ובפירושי רש"י (ורש"י בעצמו, ולפניו ר' קלונימוס — לפי חוספות מנחות קט' — הגיה כמה שיבושים גסים בתלמוד), והרמ"א כתב: "ועדיך טפי לחקור על הדברים ולידע אותם בחופתים ובמוטכות על ידי החקירה" — זה כבר צעד גדול לקראת חופש המחקר המדעי. אבל הם לא התרוממו להכיר, כי ביתור אצלנו לעומת השפעת הסביבה הנכרית התקיפה, המושכת אותנו לרעות בשדה אחר, רק הבחינה השכלית שאינה משועבדה לחושגים בלתי מובנים, תוכל להועיל לחינוך הדת ושמירת המסורה, וכי כל הדוחה את הבחינה הזאת בשאט נפש ואינו גותן לאור השמש, המאיר לכל העולם, שיכנס לחדר בית מדרשו להפיץ הערפל, הוא משפיל את ערך המסורה ומבטל את ערכה הנצחי ומכחיש גם את אמונתו בהתקיימות המורשה וגוול את היכולת להשפיע על דור דעה, ודוחה את הדורות הבאים לפנות עורף לכל הדתיות, לבוז לה ולשנוא אותה (ואמנם כך השתלשלו הדברים). בתקופה, שאנו מדברים עליה, היתה כבר בקרב האומות שאיפה כבירה לזכך את האמונה, לבטל בה את האגדות הספלות וליתן לה טעם על ידי העיון בתנ"ך. הבהוגה ברומא התמוטטה היתה כבר על ידי שיטת קופרניקוס השקפה חדשה על יחס הארץ לשמים. היה או ארטוטוס, מבלי להפרד מהדת המקובלת, מפיץ דעות אנושיות לרומם אותה. היה אז דייכלין, עמל ללמוד עברית וספרי דת ישראל ומבקש אצל הרבנים אף ספרי קבלה ומיסד קתדרות לעברית באוניברסיטאות. היו מגלי חוקי תנועת הכוכבים טיכו די בראהי וקאפלר היה פרנסיס בקון, מחדש חוקי ההכרה השכלית. היה הוגן גרוטיוס מבאר המשפטים הבין לאומיים. היה דיקארט, מחדש הפילוסופיה, בלי להנתק מאמונה דתית — ועוד כמה וכמה חכמים אשר יכלו גאוני התורה בפולין ללמוד מהם הרבה בלי לקפח את המסורה הישראלית, אלא לרומם אותה על ידי הרחבת דעתם, אילו קם או גאון אחד יהודי לכל הפחות משיעור קומה של משה מנדלסון, מושל בהשכלה כללית רחבה, היה קולו נשמע היטב בתוך החסיסה הדתית בין העמים והיה יכול לפעול הרבה לתרבות העולמית ולתפארת עמו. אבל כשהופיע או "מאור עינים" של ר' עזריה מן האדומים, כתב עליו הרב הגאון הגדול ר' יהודה ליווא (מהר"ל) מפראג, יליד פוזנא (משום מה עבר עליו המחבר ולא הכניסו בין גדולי חכמי פולין) דברי תרפות וגדופים והזהיר בהזרה חמורה מלקרוא בספרו הראוי לשריפה, מפני שהוא מבאר אגדות תבל לפי השכל. אל יבוא איש בסגוריה זולה, כי לא יכלו להרחיב השכלתם הכללית במדינת פולין. היתה להם היכולת לזה הרבה יותר מאשר לפנינו בישיבות בבל, כי היתה להם בזמן ועד די הארצות אבטונומיה שלמה לעינים הפנימיים וביחוד לחינוך ולא היה עיכוב ליסד בלובלין או בקראקא אוניברסיטה עברית וללמוד כל החכמות והמדעים. אבל הם הגיפו את הדלתות והמשיכו את ההתבדלות הרוחנית במקצוע מצומצם וגרמו רק לזה כי כשנפתח סדק של השכלה במרחקים, וסער הצעירים מבקשי מדע לפאדוזה ואחרי כן לשאר מדינות המערב ויהיו בעיניהם כחגבים בפני הענקים מאו-מות העולם. אהרון קמינקא

א
עוד לא כלו הדמעות ולא שכבה הסערה בלבבות על האחרית הנוראה אשר גזרה על יהדות פולין. לא יוכל איש לדבר בלי עגמת גופש על החורבן הגדול, על המון החמימים והישרים שנטבחו ונחנקו ונשרפו חיים, ולזכור עם זה את הקתלות אשר נתי רבו, ובתי המדרש והישיבות אשר נהרסו, כל אלה הבארות הרוחניים אשר מהם שאבו היהודים בפולין במשך הרבה דורות את אמונתם ואת אומץ לבם עד השעה האחרונה. מי שבא לספר ולתאר את שיבם של חיי הרוח והמסורת, הדתית אשר עודרו אר הם כל הימים, הוא יזכור ביגון את כל מה שהיה לכבודם ותפארתם, את כל הנעלה והגשגב אשר שאפנאליו גדולי דעה בקרבם. לא היה בין הסופרים בקרבנו אדם יותר מוכשר מד"ר ש. א. הורווצקי להציב מצבת זכרון להחיים הרוחניים של היהודים בפור-לין, ואת אומרת: לתכני הישיבות והגאונים בידיעת התלמוד ומפרשיו, אשר הצטיינו שם יותר מבכל הארצות מאז נחרבו ישי-בות בבל, ולא היה אפשר לצמצם ביתר הצ'לחה במסגרת ספר לא רב הכמות, אבל מלא פרי שקידה ובקיאנות עצומה, השקפה על פעולת המנהיגים הרוחניים היוחר (מפורסמים). עוברים לפנינו, בתקופה אשר הגביל המחבר, ר' יעקב פולק, מיסד שיטת הפלפול וה"חילוקים" בקראקא, ר' שלום שכנא הלמיוו בלובלין, ר' משה מינץ בפוזנא, ר' משה איסרלש, ר' מרדכי יפה בעל ה"לבושים", מהרש"ל, מהרש"א, ר' אברהם הורוויץ (אמנם זה נולד בפראג, אבל התישב בקראקא), ר' ישעיה הורוויץ (השליה) ועוד רבים מאזירי התלמוד ומן המקובלים. מיסדי החסידות על כמה מהם ידועה כבר בקיאנות המחבר מהוך מוגר גרפיות שכתב ובחיבורו זה הוא גותן הש' קפה על פעולת כולם שתוכל להיות לתר-עלת גם ללמדנים היודעים היטב את הספי-דים והפירושים וההידושים של הגאונים ההם מבלי שברורים להם פרטי חייהם, וגם לתלמידים בזמננו אשר רובם לא יגי-עו לקרוא את הספרים שהיו עיקר לימודי המתמידים בבית המדרש הישן, ומתוך החי-בור שלפנינו ירכשו להם לכל הפחות ידי-עה בראשי פרקים.

ב
מרבנו כל הלימודים וכמעט כל תכנם היתה בתקופה ההיא בפולין. "הגמרא" ובייון שהיא היתה יסוד כל החיים הדתיים וכל קהלה וקהלה היו ישיבות מפוארות ולרבנים יצא שם לתהלה בכל מדינת אש-כנו וקראו רבים מהם לשבת על כסא ההר-ראה בשאר ארצות; ר' יחזקאל קצנלבוין, לשלוש הקהלות אה"ו (אלטוניה המבורג-וונדסבק), ר' פנחס הורוויץ (בעל "הפלי-אה") לפרנקפורט דמיין, אחיו ר' שמואלקא לניקלסבורג, הרב בעל "שאגת אריה" לעיר מיץ, בעל הש"ך הגיע אחרי גזירת ת"ח לרבנות בהולשו (מורביה) — והם הפיצו לימודי התלמוד בשיטת פולין גם במערב. אף על פי שנתקלה שיטת הפלפולים במת-גדים בקרב הרבנים עצמם (כבר בעל "צמח דוד" בותב: זקני ומופתי הדור לא היתה דעתם גותה מזה) התחבבה החריפות שבה על הבחורים שהיו מתגאים בה כמו בחכמה עליונה (על חריפות דומה לנו בחוג של חוקרים רומיים מתאונן סנקה במכתביו, שהיא מדע ריק וחסר חועלת ואינו ראוי לחכמים אמתיים). אבל זכות היתה לה להדבקות בלימודי התלמוד שהיא עשתה אותו לספר עממי בין שומרי הדת בכל הפוצות ישראל ועל ידה נשמר האוצר הגדול הזה לקדמוניות עמו, והיא שגרמה כי עד היום הזה בחליפת העתים גותרו בתפוצות חוגים של חובבי תורה לומדים בכל יום "דף יומי" בגמרא, ועוד דבר אפשר לזקוף לזכותה של הדבקות הנפשית העצומה בתלמוד שהיתה רווחת בכל קהלות ישראל קודם שנדחתה על ידי חנועת ההשכלה. אף על פי שדור שני או שלישי עוב את בתי המדרשות הישנים ואת התלמוד ומפרשיו, היתה מורשת ההתמדה הרבה בלימודו נושאת פרי הלולים. מתוך הנפרזים ממנו יצאו חוקרים בחכמת ישראל וגם לוחמים אמיצים לזכויות עמו בעולם ויוצרי הספרות העברית החדשה (גבריאל ריטר היה גכו של ר' רפאל כהן שנקרא מפולין לכסא הרבנות בהמבורג; נפתלי הרץ ווייזל היה גקרו של פליט יהודי מפודוליה).

ב
עד כאן יכולים אנונו לדבר בשבחם וחתלתם של "החיים הרוחניים" בפולין בתקופת שלוש מאות השנים ומתוך כך בשבחן וחתלתו של הסדר המוקדש להם. זהו הצד החיובי, אבל אם אנו מבקשים את העומד לדורות, את החשוב והנכבד בשביל החרבות העולמית (ממנה לא יוכל

(1) "שלוש מאות שנה של יהדות פו-לין" מאת ש. א. הורווצקי, הוצאת "דביר" ת"א תש"ו.